

İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Başvuru: 18.10.2022
Revizyon Talebi: 28.11.2022
Son Revizyon: 28.11.2022
Kabul: 29.11.2022
Online Yayın: 14.01.2023

Genel İdârî Usûl Tartışmaları, Fransız İdârî Usûl Kânûnu ve Bu Kânunda İdârî İşlemlerin Kaldırılması ve Geri Alınması Üzerine Notlar

General Discussions on the Administrative Procedure, Thoughts on the French Code of Administrative Procedure, and the Annulment and Revocation of Administrative Acts in This Code

Ramazan Çağlayan*

Öz

İdarenin hukuk içinde kalarak hareket etmesi, hukuk devleti ilkesinin en önemli unsurlarından birisidir. İdareyi hukuk içinde tutmanın hukuki araçlarından ilki yargısal denetim ise ikincisi idari usul kanunudur. Bu sebeple hukuk devleti ilkesini benimsemiş ülkelerde idari usul kanunları yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avusturya, Macaristan, Danimarka, Yunanistan, İspanya ve İtalya, idari usul kanunları yapan ülkelere örnek olarak verilebilir. Fransa'da ise 2015 tarihinde kapsamlı bir idari usul kanunu yapılmıştır. Türkiye'de idari usul tartışmaları ve çalışmaları 1962 tarihli MEHTAP projesi ile başlamıştır. Bunu Ali Ülkü Azrak'ın 1964 tarihli doktora çalışması takip etmiştir. 1988 yılında idari usul kanunu hazırlığı sempozyumu gerçekleştirilmiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Araştırma Merkezi tarafından idarî usul kanunu taslağı hazırlanmıştır. Söz konusu taslak, 2000 yılında İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi'ne "İdarî Usul ve Bilgi Edinme Hakkı Kanun Tasarısı (İstanbul Metni)" başlığı ile yayınlanmıştır. 2003 yılında sadece bilgi edinme hakkını düzenleyen 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu yapılmıştır. Adalet Bakanlığı 2006 yılında "Genel İdarî Usul Kanunu Tasarısı"nı hazırlamıştır. Ancak bu güne kadar kanunlaşmamıştır. Bu konuya katkı sağlamak amacıyla Fransız idari usul kanunu hakkında genel bilgiler vermeye çalıştık. Bu kanunda özellikle idari işlemlerin kaldırılması ve geri alınması konularını ele aldık.

Anahtar Kelimeler

Hukuk devleti • Hukuka uygun idare • İdari usul • Bilgi edinme hakkı • Belgeler ulaşım hakkı

Abstract

The administration acting in accordance with the law is one of the most crucial components of the rule of law. Judicial review is the first of two legal instruments that maintain the administration within the law, and administrative procedure act is the second. For this reason, administrative procedure acts have been made in countries that have adopted the rule of law. The United States, Germany, Austria, Hungary, Denmark, Greece, Spain, Italy are examples of countries that make administrative procedure acts. In France, a comprehensive administrative procedure act was enacted in 2015. In Turkey, administrative procedure discussions and studies started with the 1962 MEHTAP project. This was followed by Ali Ülkü Azrak's 1964 doctoral study. In 1988, a symposium on the preparation of the administrative procedure act

* Sorumlu Yazar: Ramazan Çağlayan (Prof. Dr.), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ankara, Türkiye.
E-posta: ramazan.caglayan@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-1658-3178

Atrf: Çağlayan, Ramazan. "Genel İdârî Usûl Tartışmaları, Fransız İdârî Usûl Kânûnu ve Bu Kânunda İdârî İşlemlerin Kaldırılması ve Geri Alınması Üzerine Notlar" İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi. Advanced Online Publication. <https://doi.org/10.26650/ihid.21.002>

was held. A draft of the administrative procedure law has been prepared by the Istanbul University Faculty of Law Administrative Law Research Center. The aforementioned draft was published in the Journal of Administrative Law and Sciences in 2000 with the title of “Draft Law on Administrative Procedure and Right to Information (Istanbul Text)”. In 2003, Law No. 4982 on the Right to Information, which regulates only the right to information, was enacted. The Ministry of Justice prepared the “General Administrative Procedure Draft Law” in 2006. It has not, however, yet been put into action. We attempted to provide general information on the French Code of Administrative Procedure to participate in this discussion. The topics of administrative action abolition and withdrawal were mentioned specifically in this Code.

Keywords

Rule of law • Lawful administration • Administrative procedure • Right to information • Right to access documents

GİRİŞ

Anayasanın 2. maddesine göre, devletin niteliklerinden birisi de “demokratik” olmasıdır. Demokratik devletin özelliklerinden birisi de “yönetimde demokrasi”, yâni seçimden sonra oluşan organların ve idârî mercilerin işleyişinde şeffaflığın sağlanması, kişilerin karar alma süreçlerine iştirak edebilmesidir¹. Yönetimde demokrasinin sağlanmasının üç unsurundan söz edilmektedir²:

Yönetimde demokrasi ilkesinin unsurlarından ilki, “idarî usûl”dür. İdârenin karar almasında uygulanacak usûllerin, yargılama usûllerinde olduğu gibi önceden kânunla belirlemesi gerekir. Bu usûl, sâdece belli işlemler için değil, idârenin genel veya birel işlemleri gibi tüm işlemler için geçerli kuralları içermesi gerekir³.

Yönetimde demokrasinin unsurlarından ikincisini “bilgi edinme özgürlüğü” oluşturmaktadır⁴. Bilgi edinme özgürlüğü, kişilerin, idârenin elinde bulunan bilgi ve belgelere ulaşabilmesini ifâde etmektedir.

Yönetimde demokrasinin unsurlarından üçüncüsünü ise “aleniyet” oluşturmaktadır. Yâni idârenin karar alma sürecinin açık olması, karar alma sürecine özellikle kararın muhâtap ya da muhâtaplarının yetkili ve etkili olarak katılabilmesidir⁵.

Hukuk sisteminde, yönetimde demokrasinin bu üç unsurunun varlığının birçok yararları bulunmaktadır⁶: Bir kere hukuk devletinin temeli olan “kânûnîlik ilkesi”nin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bireylerin bilgi edinme yöntemi ile idârenin elinde olan bilgi ve belgelere ulaşması, haklarının korumasına yardımcı olmaktadır. Karar alma sürecine iştirak edebilmesi de hukûka uygun işlem yapılmasına katkı sağlamaktadır.

Bilindiği üzere, ülkemiz idâre hukûku ve idârî yargılama hukûku, Fransız idâre hukûku ile etkileşim içindedir. Bu sebeple Fransız idâre hukûku alanında kanûnî düzenlemeler ve içtihatlardaki gelişmeler önem arz etmektedir. Bu çalışmada, a) genel olarak idârî usûl konusunda bilgi aktardıktan sonra, b) Fransız idârî usûl kânunu hakkında notlar ve c) Fransız idârî usûl kânununda idârî işlemin kaldırılması ve geri alınmasına ilişkin düzenlemeleri aktarmaya çalışacağız.

¹ Özyay İl Han, *Günışığında Yönetim* (Alfa Yayınevi 2002) 1.

² Özyay (n 1) 2-5.

³ Özyay (n 1) 2.

⁴ Özyay (n 1) 3.

⁵ Özyay (n 1) 5.

⁶ Özyay (n 1) 4.

I. GENEL İDÂRÎ USÛL VE TEMEL İLKELER

A. Genel İdârî Usûl Kânûnunun Gerekliği⁷

Genel olarak idârî usûl denildiğinde, idârî işlemler yapılırken, işlemin muhâtabının görüşleri alınarak, konuya ilişkin delillerini sunma fırsatı verilerek, yargılama usûllerine benzer usûller tâkip edilerek, hukûka uygun bir karar verilmesi (işlem tesis edilmesi) anlaşılmaktadır⁸. Diğer bir ifadeyle idârî usûl, idârenin kamu gücü kullanma yetkisine dayanarak, kişilerin hak ve menfaatlerine müdâhale etmeden önce, işlemin muhâtablarının iddiada ve savunmada bulunmalarına imkân tanıyıp, ondan sonra kararını vermesi anlamına gelmektedir⁹.

Bilindiği üzere temel hak ve hürriyetlere en fazla müdâhale idâre alanında gerçekleşmektedir. İdâre, kişilerin günlük hayatında onların hukûkî durumuna etki eder şekilde sürekli tasarruflarda bulunmaktadır. Şâyet idârî işlemlerin yapılış sürecinde izlenecek usûl konusunda idâreye geniş bir takdir yetkisi verilirse, çeşitli hak ihlalleri ile karşılaşılır. İşlemin, muhatabından gizlenerek yapılması, muhâtabın iddialarını ve savunmalarını ortaya koyamaması gibi sakıncalar yanında, idârenin takdir yetkisini keyfi kullanması, eşitlik ilkesine uymaması gibi olumsuz durumlarla karşılaşılabilir.

Yukarıda belirtilen sakıncaların giderilmesi, kişilerin hak kaybına uğramaması için, idârenin düzenleyici veya bireysel (birel) tüm işlemlerini yaparken uyuması gereken genel kuralları içeren bir idârî usûl kânununa ihtiyaç vardır. Batı ülkelerinin çoğunda, idârenin işlemlerini yaparken uyması gereken genel usûl kurallarını düzenleyen idârî usûl kânunlarının yapıldığı görülmektedir. bunlardan bâzılarını târih sırasına göre aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz¹⁰:

- Avusturya, 1925 târihli Genel İdârî Usûl Kânûnu (*Allgemeines Verwaltungsverfahrensgesetz*).

- ABD, 1946 târihli İdârî Usûl Kânûnu (*Administrative Procedure Act*).

- Avusturya, 1950 târihli Avusturya İdârî Usûl Kânûnu.

- Macaristan, 1957 târihli İdarî Usûl Hakkında Kânun (No. IV, 1957).

- Slovakya, İdarî Usûl Hakkında 71/1967 nolu Kânun.

- Almanya, 1976 sayılı Alman İdarî Usûl Kânûnu (*Verwaltungsverfahrensgesetz*).

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Oğurlu Yücel, 'İdarî Usul Kanunu Neden Acil ve Zorunludur?' (2005) IX(1-2) AÜEHFD 73, 73-88.

⁸ Ali Ülkü Azrak, 'Umumi İdarî Usûlün Teorik Esasları ve Çeşitli Hukuk Sistemlerinde Gelişimi' (1964) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 5-6.

⁹ Bahtiyar Akyılmaz, *İdarî Usûl İlkeleri İşığında İdarî İşlemin Yapılış Usûlü* (Yetkin Yayınevi 2000) 70-71.

¹⁰ Oğurlu (n 7); Bahtiyar Akyılmaz, 'Yeni Bir İdarî Usul Kanunu Örneği: İspanya Kamu İdarelerinin Hukuki Rejimi ve Genel İdarî Usul Hakkında Kanun', *İdarî Usul Kanunu Hazırlığı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, (Başbakanlık Basımevi 1998) 35, 35-55; Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, *Türk İdare Hukuku* (11. Baskı, Savaş Yayınevi 2019) 513 vd.; Özay (n 1) 3.

- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 28 Eylül 1977 târih ve 31 sayılı Bireyin İdarî İşlemler Karşısında Korunması Tavsiye Kararı.

- Danimarka, 1985 târihli İdarî Usul Kanunu (*Forvaltningsloven No: 571 af*).

- Yunanistan, 1990 târihli Yunanistan İdarî Usûl Kânûnu (*Greece Code of administrative procedure*).

- İtalya, 1990 târihli 241/1990 sayılı Kanun.

- İspanya, 1992 târih ve 30 nolu İspanya Genel İdarî Usûl Kânûnu.

- Çek Cumhuriyeti, 2004 târih ve 500 sayılı 2 târihli İdarî Usûl Kânunu.

1. Ülkemizde Genel İdarî Usûl Çalışmaları

Ülkemizde genel bir idârî usûl kânunu bulunmamaktadır. Anayasada idârî usûle ilişkin bâzı temel ilkelere yer verildiği görülmektedir. “Eşit muâmele ilkesi” (m.10¹¹), “idarî işlemlere karşı başvuru yollarının gösterilmesi” (m.40¹²), “kamulaştırma” (m.46), “devletleştirme (m.47), “kamu hizmetlerine girmede eşitlik” (m.70) “dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı” (m.74), yönetmelik yapma (m.124), yargıya başvurma ve süreleri (m.125), 128-129. maddelerde kamu görevlilerine ilişkin ilkeler (m.128-129), kânunsuz emir (m.137) idârî usûle ilişkin düzenlemelerdir.

Muhtelif kânunlarda, ilgili konuyla sınırlı olarak bâzı usûl kuralları yer almaktadır. Meselâ 657 sayılı Devlet Memurları Kânunu’nda, 2547 Yükseköğretim Kânûnu’nda, 926 sayılı Türk Silâhlı Kuvvetleri Personel Kânûnu’nda memur atamasına ilişkin usûl kurallarına yer verilmektedir. 4734 sayılı Kamu İhâle Kânunu ve 2886 sayılı Devlet İhâle Kânûnu’nda ihâle usullerine yönelik usûl kuralları; 2942 sayılı Kamulaştırma Kânûnu’nda kamulaştırmaya ilişkin usûl kuralları; 3194 sayılı İmar Kânûnu’nda yapı ve oturma ruhsatlarının verilmesine ilişkin usûl kuralları yer almaktadır.

Ülkemizde genel idârî usûl kânunu henüz bulunmamakla beraber, bu konuya ilişkin tartışmalar ve çalışmalar 1960’lı yıllara kadar uzanmaktadır. Konuya ilişkin gelişmeler ve çalışmalar genel olarak şöyledir:

- 13.02.1962 târih ve 6/209 sayılı Bakanlar Kurulu Karârı ile oluşturulan Merkezî Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi (MEHTAP) Kurulu tarafından yayımlanan 1963 tarihli raporda, idârenin verimli ve düzenli çalışması için idârî usullerin belirlenmesi ve gerekirse kânun ile düzenlenmesi önerilmiştir¹³.

¹¹ AY, m.10: “Devlet organları ve idâre makamları bütün işlemlerinde kânun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.”

¹² AY, m.40: “Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kânun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır.”

¹³ Merkezî Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi (MEHTAP) Kurulu Raporu, 2.B, Ankara 1966, s.55.

- Tespit edebildiğimiz kadarıyla genel idârî usûl ile ilgili ilk çalışma Ali Ülkü AZRAK'ın 1964 tarihli "Umumi İdari Usulün Teorik Esasları ve Çeşitli Hukuk Sistemlerinde Gelişimi" adlı doktora tezidir¹⁴.

- 1982 Anayasası hazırlanırken Anayasa Tasarısı ve Komisyon Raporu'nun Danışma Meclisinde görüşülmesi sırasında, AB Bakanlar Komitesinin 1977 tarihli Bireyin İdarî işlemler karşısında korunması başlıklı kararına da atıfta bulunan Cahit Tutum tarafından Anayasada yer alması önerilmiş fakat reddedilmiştir¹⁵.

- 17-18 Ocak 1998 tarihlerinde Ankara'da Başbakanlık tarafından Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin de katkıları ile "İdarî Usûl Kânûnu Hazırlığı" konulu bir uluslararası sempozyum düzenlenmiştir¹⁶.

- Başbakanlıkta iki birim tarafından "idarî usûl" ve "bilgi edinme hakkı" konuları ayrı ayrı ele alınarak çalışmalar devam ettirilmiştir.

- İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Araştırma Merkezi tarafından idarî usul kanunu taslağı hazırlanmıştır. Söz konusu bu taslak, 2000 yılında İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi'ne "İdarî Usûl ve Bilgi Edinme Hakkı Kânûn Tasarısı (İstanbul Metni)" başlığı ile yayınlanmıştır¹⁷. Aynı taslak, İl Han ÖZAY'ın Günışığında Yönetim (2022) isimli eserinin sonunda da aynı şekilde yayınlanmıştır.

- Yukarıda zikredilen taslakta "idarî usûl" ile "bilgi edinme hakkı" birlikte ele alınmasına rağmen, sâdece "bilgi edinme hakkı" kısmı, hâlen yürürlükte olan 2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kânûnu ile düzenlenmiştir.

- 2006 yılında ise Adâlet Bakanlığı tarafından 'Genel İdarî Usûl Kânun Tasarı'sı' hazırlanmıştır.

- Söz konusu tasarı bu güne kadar kanunlaşmamıştır. Günümüzde ise hükûmetin bu konuda bir çalışma içinde olup olmadığını bilmiyoruz.

B. Genel İdarî Usûlde Temel İlkeler¹⁸

İdârenin karar alma sürecinde uyulması gereken temel idârî usûl ilkelerinden bazıları şunlardır¹⁹:

1. İdârenin Re'sen İnceleme Yapması

İdârenin karar alma sürecinde, doğru, isâbetli, yerinde ve hukûka uygun bir kararın ortaya çıkabilmesi için, bütün detayların idâre tarafından araştırılıp ortaya

¹⁴ Azrak (n 8).

¹⁵ İftar Tarhanlı, 'Amerikan İdarî Usul Kanunu' (1985) 6(1-3) İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (Vakur Versan'a Armağan) 225, 226-227.

¹⁶ Bkz. İdarî Usûl Kânûnu Hazırlığı Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler, 17-18 Ocak 1998 Ankara, Başbakanlık 1998.

¹⁷ İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İHİD), Prof. Dr. Pertev Bilgen'e Armağan (2000) 13(1-3) 324-360.

¹⁸ Bkz. Ramazan Çağlayan, *İdare Hukuku Dersleri* (10. Baskı, Adalet Yayınevi 2022) 802-805.

¹⁹ Akyılmaz (n 9) 128 vd.; Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 507-526.

konulmasını ifâde etmektedir²⁰. İdârenin nihâî amacı kamu yararını gerçekleştirmek olduğuna göre, kamu yararının gerçekleşmesi, doğru, isâbetli ve hukûka uygun bir karar alınması ile mümkündür. Bu sebeple idâre, karar alırken kendiliğinden bütün araştırmaları yapmalıdır²¹. İşlemin muhâtabının, karar alma sürecine dâhil edilmesi, elindeki delil, bilgi ve belgeleri sunabilmesi, cevap verme hakkının tanınması da re'sen araştırmanın bir parçasını oluşturmaktadır²².

2. Usûl Ekonomisine Uygun Davranma

Usûl kurallarına uyulması, usûl ekonomisinin göz ardı edilmesini gerektirmez. Bu bağlamda, gereksiz araştırmaların yapılması, ilgisiz delillerin toplanması, konuyla ilgisi belirlenmeden gereksiz yazışmaların yapılmasından kaçınılmalıdır²³. Konunun aydınlatılması için, “etkili sorular” seçilmeli ve bu soruların cevâbını almak üzere araştırma ve inceleme yapılmalıdır²⁴.

3. Dinlenilme Hakkının Sağlanması

Bir idârî işlem yapılırken (özellikle yaptırım niteliğindeki işlemlerde), işlemin muhâtabının fikrinin sorulması, onun ileri süreceği argümanların dinlenilmesi önemli bir usûl kuralıdır²⁵. Hukûkumuzda dinlenilme hakkı, daha çok disiplin yaptırımlarında, savunma alma şeklinde uygulanmaktadır. Dinlenilme hakkının diğer idârî işlemlerde, özellikle kişinin hukûkî durumunda olumsuz bir sonuç doğuracak işlemlerde de uygulanması gerekir.

4. Hukûkî Yardım İmkânın Verilmesi

Bir kimsenin hukûkî bilgisizliği ile hak kaybına uğramaması, hukuk devletinin bir gereğidir. Bu bağlamda idâre işlemleri yaparken, kişilere hukûkî “yol gösterme” ve hak ve görevleri konusunda “bilgilendirme yükümlülüğü” altında olduğunu bilerek hareket etmelidir²⁶.

5. İdârî İşlemlerin Gerekçeli Olması

İdâreyi işlem yapmaya sevkeden sebebin, işlem metninde gösterilmesine gerekçe denilir²⁷. Gerekçe ile idâre işlemi niçin ve nasıl yaptığını ortaya koymuş olur. İşlemin gerekçeli olması, işlemin muhâtabını iknaya yardımcı olmasının yanında, ilgilinin savunma hakkını ve hak arama özgürlüğünü kullanabilmesi açısından da önemlidir²⁸.

²⁰ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 508.

²¹ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 507.

²² Akyılmaz (n 9) 132.

²³ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 509.

²⁴ Akyılmaz (n 9) 128.

²⁵ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 509; Akyılmaz (n 9) 141.

²⁶ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 519; Akyılmaz (n 9) 130.

²⁷ Şeref A. Gözübüyük ve Turgut Tan, *İdare Hukuku C.1 Genel Esaslar* (2. Baskı, Turhan Kitapevi 2001) 400.

²⁸ Tekin Akıllıoğlu, ‘Yönetmelik İşlemlerde Gerekçe İlkesi’ (1982) 15(2) *AİD* 7, 7; Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 520.

İdârî usûl kânununa sâhip olan ülkelerde, kânunda işlemin gerekçesinin ayrıntılı olarak düzenlendiği ifade edilmektedir²⁹. Hukûkumuzda idârî işlemlerin gerekçeli olacağına ilişkin genel bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak bâzı kânun ya da yönetmeliklerde özel olarak işlemlerin gerekçeli olması arandığı görülmektedir. 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kânunu'nun 13/3. maddesinde yer alan “*Veri sorumlusu talebi kabul eder veya gerekçesini açıklayarak reddeder ve cevâbını ilgili kişiye yazılı olarak veya elektronik ortamda bildirir*” şeklindeki hüküm buna örnek gösterilebilir.

İşlemin gerekçeli olmasının, idârenin işlemleri yaparken ciddiyetle hareket etmesi, işlemin muhâtabına işlemlerle ilgili bilgi verilmesi, kişilerin idâreye güven duyması, kişilerin hukûkî yollara başvurmalarına imkân sağlanması gibi önemli sonuçları bulunmaktadır³⁰.

Mukayeseli hukukta, idârî usûl kânunlarına bakıldığında gerekçeye ilişkin genel kurallar belirlendikten sonra, ya gerekçeli olması gereken işlemlerin sayıldığı, ya da gerekçe gösterilmesi gerekmeyen işlemlerin sayıldığı görülmektedir³¹.

6. Hukûkî Başvuru Yollarının Gösterilmesi Zorunluluğu³²

İdârî işlem tamamlandığında, muhâtabın bu işleme karşı başvurabileceği hukûkî yolların (itiraz, şikâyet ya da dâvâ yolu) gösterilmesi de, önemli usûl ilkesidir. Nitekim Anayasanın 40. maddesinde “*Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kânun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır*” hükmü yer almaktadır³³. Bu hüküm, tüm idârî işlemlerde idârenin (yasama ve yargı işlemlerinde de) uyması gereken bir yükümlülüğü ifade etmektedir.

“...İdârî işlemlere karşı başvuru yollarının son derece ayrıntılı düzenlemelerde yer alması, başvuru süresinin kısa olması veya olağan başvuru yollarına istisnâ getirilebilmesi ilgili kişiler bakımından sıkıntılar oluşturmakta, işlemlere karşı hangi idârî birime, hangi sürede başvurulacağını bilmemesi birçok kez kişi bakımından mağduriyetlere yol açmaktadır. Bu durumda da kişilerin hak arama özgürlüğünün kısıtlanması, bununla birlikte hukuk devleti olmanın bir gereği olan idârenin denetiminin de engellenmesi sonucu doğmaktadır... Bu durum karşısında idârece tesis edilen işlemlerde kânun yolu, merci ve sürelerin belirtilmesi, hak arama, hak ve hürriyetlerin

²⁹ Cemil Kaya, ‘İngiliz İdare Hukukunda Gerekçe Belirtme Yükümlülüğü İlkesi’ in A. Şeref Gözübüyük’e Armağan (Turhan Kitabevi 2005) 215, 215-244; İbrahim Kaboğlu, ‘Avrupa Topluluğu Adâlet Divanı Jürisprudansı ve İdârî Kararların Gerekçeli Olma Zorunluluğu’, *I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi Birinci Kitap-İdârî Yargı* (Danıştay Yayınları 1990) 265, 311-321.

³⁰ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 522-523.

³¹ Akyılmaz (n 9) 205-208; Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 523.

³² Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 523.

³³ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 77/31 sayılı v. İlkesi hükmü: “*Yazılı olarak bildirilen idârî işlem, ilgilinin haklarını, özgürlüklerini ya da menfaatini zedeler nitelikteyse olağan başvuru yolları ve başvuru süresini de gösterir*”. Tekin Akıllıoğlu, *Yönetim Önünde Savunma Hakkı* (TODAİE Yayınları 1983) 198-199.

korunması açısından zorunluluk hâline gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak, yukarıda anılan anayasa hükmü ile bireylerin yargı ya da idârî makamlar önünde sonuna kadar haklarını arayabilmelerine kolaylık ve imkân sağlanması amaçlanmış, idâreye, işlemlerinde, ilgililerin kaç gün içinde hangi mercilere başvurabileceklerini bildirme yükümlülüğü getirilmiştir... ”³⁴.

7. Bilgi Edinme ve Belgelere Erişim Hakkı Tanınması³⁵

İdârî işlemlere ilişkin bilgi ve belgelerin (işlem dosyası) genellikle idârenin elinde olması nedeniyle, bu belgelere ilgililerin ulaşabilmesi, idârî usûlün önemli bir ilkesini oluşturmaktadır.

Mukayeseli hukûka bakıldığında, bilgi edinme hakkının birçok uluslararası ve ulusal hukuk metinlerinde yer aldığı görülmektedir. Meselâ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (m.19), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (m.13), Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 1981 ve 2002 târihli tavsiye kararları uluslararası belgelerdir. Ulusal mevzuat bakımından, 1766 İsveç, 1888 Kolombiya, 1951 Finlandiya, 1966 ABD, 1970 Danimarka-Norveç, 1978 Fransa, 1982 Kanada, 1990 İtalya, 1992 İspanya 1994 Belçika, 2000 İngiltere, 2005 Almanya bilgi edinme mevzuatları yapmıştır³⁶. Hukûkumuzda 2003 târih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kânunu yürürlüğe girmiştir. Aşağıda bu konu ayrıntıları ile ele alınmaktadır.

8. Kazanılmış Haklara Saygı İlkesi

Kazanılmış (müktesep) hak³⁷, “*objektif bir hukuk kuralının kişi hakkında uygulanması veya kendiliğinden uygulanacak hâle gelmesi, böylece objektif ve genel hukûkî durumun kişisel bir işlemle özel hukûkî duruma dönüşmesi*”³⁸ olarak; Danıştay’ın ifâdesiyle “*objektif hukuk kuralının kişisel işlemle bireye uygulanması ya da kendiliğinden uygulanabilir hâle gelmesi sonucundaki özel hukûkî duruma dönüşmesi*”³⁹ olarak tanımlanabilir⁴⁰. Genel itibâriyle kazanılmış hakkı, kânun veya diğer dü-

³⁴ Danıştay 10. Dâiresi, E.2006/7298, K.2008/7138, DD.120, s.319.

³⁵ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 510. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Kaya, *İdare Hukukunda Bilgi Edinme Hakkı* (Seçkin Yayınevi 2005).

³⁶ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya (n 10) 511-512; Murat Sezginer, ‘İdârî Belgelere Ulaşma Hakkı-Fransa Örneği’ (1998) 6(1-2) SÜHFD (Süleyman Arslan’a Armağan) 299, 299-343.

³⁷ Bkz. Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları C.I* (3. Bası, İsmail Akgün Matbaası 1966) 480-483; Özyay (n 1) 351-353.

³⁸ Kemal Doğu Tolon, ‘İptal ve Tam Yargı Davalarında Kazanılmış Hak’, *İdare Hukuku ve İdari Yargı ile İlgili İncelemeler III* (Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları 1986) 170, 170.

³⁹ Danıştay İDDGK, E.2003/56, K.2003/154, T.28.03.2003, DD. 2, s. 94; Danıştay 10. Dâiresi, E.1996/9616, K. 1998/4741, T.6.10.1998.

⁴⁰ Danıştay İBK, E.1989/1-2, K.1989/2, T.14.06.1989: “...*Gerek öğretide gerekse uygulamada, kişilerin hukûkî statülerini belirlemiş ve buna dayalı olarak da yeni hukûkî durumların ve hakların elde edilmesine neden olmuş, bir başka deyişle hukûkî sonuçlarını yerine getirmiş olan durumların, artık geriye dönülmez, vazgeçilmez haklar...*”; Danıştay Üçüncü Dâiresi, E.1979/310, K.1979/297, T.15.5.1979: “*Üçüncü kişilerden bir şey isteyebilmek ve onları bir şey yapmaya zorunlu bırakmak gibi aktif hak sahipliği bahseden bir sübjektif hak veya karşılanmadıkça ve boşluğu giderilmedikçe tek taraflı tasarrufla geri alınamayan bir olanak, güç veya yetki...*”.

zenleyici işlemlerden kaynaklanan ve hukûka uygun bir şekilde elde edilen kişisel sonuçlar olarak ifâde edebiliriz. Bu durum, idâre hukûkunda kabul edilen “*birel ve özgül sonuçların değışmezliği*”⁴¹ veya “*hukûkî işlemlerin kişisel sonuçlarının dokunulmazlığı*”⁴² prensibinin bir sonucudur. Hukukî güvenlik ve idârî istikrar ilkesi gereğince, idarî işlemler değıştirilirken, kaldırılırken veya geri alınırken kazanılmış haklara dokunulmaması idarî usûlün temel ilkelerindedir.

II. FRANSIZ İDÂRÎ USÛL KÂNÛNU HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Fransız hukûkunda genel idârî usûl kânunu diyebileceğimiz 2015 tarihli “**İdâre ve Kamu Arasındaki İlişkiler Kânunu** (*Le code des relations entre le public et l’administration-CRPA*) yürürlüğe girmiştir⁴³.

Giriş hükümleri ve altı kitaba (*livre*) ayrılan Kânun, 752 bağlantı maddeleriyle birlikte 474 maddeden oluşmaktadır. Üç maddeden oluşan giriş hükümleri (*dispositions préliminaires*) ve “beş kitap” (*livre*) şeklinde bölümlenmiştir. Her bir kitap da kendi içinde “başlık” (*titre*), “bölüm/fasıl” (*chapitre*), “paragraf” (*section*), ve “alt paragraf” (*sous-section*) şeklinde başlıklara sâhiptir.

Burada giriş hükümlerinden sonra, her “kitap”da hangi konulara yer verildiğini genel olarak aktardıktan sonra, idârî işlemlerin kaldırılması ve geri alınmasına ilişkin hükümleri ayrıca aktarmaya çalışacağız.

1. Genel İlkeler ve Kânûnun Kapsamı

Kânûnun “giriş hükümleri” (*dispositios préliminaires*) başlığını taşıyan ilk üç maddesinde kapsam ve genel hükümler yer almaktadır. Bunlar özetle şöyledir.

- İdâre ve Kamu Arasındaki İlişkiler Kânunu, özel kânunlarda düzenleme bulunmaması halinde uygulanacaktır.

- Kânun, bu kânûna aykırı özel düzenlemeler dışında, tüm idareler ve ajanları arasındaki ilişkilerde geçerlidir.

- İdare, kamu yararına ve kanûnîlik ilkesine saygı duyarak hareket etmek durumundadır. Tarafsız davranma ve laiklik ilkesine saygılı davranmak zorundadır. Eşitlik ilkesine saygı duymak ve herkese tarafsız davranacaktır.

- Bu kânunda geçen kavramlar şu anlama gelmektedir:

İdâre; devlet idâresi, mahallî idâreler, idârî kamu kurumları, idârî kamu hizmetinin ifâasını yüklenmiş kamu hukuku kişileri, varlıkları ve özel hukuk kişilerini, sosyal güvenlik kurumlarını ifâde etmektedir.

⁴¹ Lütfi Duran, *İdare Hukuku Ders Notları* (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1982) 422.

⁴² Turgut Tan, *İdari İşlemin Geri Alınması* (Sevinç Matbaası 1970) 73.

⁴³ Le code des relations entre le public et l’administration (CRPA) 2015, <https://www.legifrance.gouv.fr/>

-Kamu; tüm fiziksel kişileri, kamu hizmetinin yürütülmesini üstlenmiş tüm özel hukuk tüzel kişilerini ifâde etmektedir.

2. Birinci Kitapta Yer Alan Konular

“İdâreler arası ilişkiler” (*les échanges avec l’administration*) başlığını taşıyan birinci kitapta özetle aşağıdaki konular düzenlenmektedir.

- Kamudan talepler ve kamunun davranışına ilişkin temel kurallara yer verilmektedir.

- İdareye yöneltilen talep ve şikâyetler, iyi niyetli itirazlar ve hiyerarşik başvurular düzenlenmektedir.

- İdâre ve kamu arası ilişkilerde Fransızcanın kullanılacağı hüküm altına alınmaktadır.

- İdareye yapılan başvuru dilekçelerinde bulunması zorunlu hususlara (ad-soyad, adres...) yer verilmektedir.

- Başvuruların, mevzuatta öngörülen süre içinde yapılması gerektiği, idarenin belge üretmesi gerektiğinde belirlenen ödemelerin zamanında yapılması gerektiği belirtilmektedir.

- İdareye yapılan başvurularda, alındı belgesinin verilmesi ve bu belgede bulunması gereken hususlara yer verilmektedir.

- Sistematik veya tekrar niteliğinde yahut çok sayıda olması gibi kötü niyetli başvuruların, Conseil d’Etat tarafından reddedilen başvuruların kabul edilmeyeceği belirtilmektedir.

- Elektronik usulle yapılan ilişkilere yönelik özel kurallar (elektronik başvuru hakkı ve idarenin elektronik hizmet verme yükümlülüğü), idarenin elektronik yöntemle cevap vermesi gereken hususlar düzenlenmektedir.

- İdârenin kayıt dosyalarının içeriklerinde nelerin bulunacağı, idârî formlar, ispat belgeleri (kimlik, medenî durum, âile durumu, ikâmetgâh vs.) ve bu konuya ilişkin hazırlanması gereken formlar, başvurularda geçerli olan belgeler (kimlik kartı, pasaport, seyahat belgesi vs.) hakkında hükümler sevkedilmektedir.

- Hangi hallerde orijinal belgelerin istenebileceği düzenlenmektedir.

- Başvurulan idâreden istenebilecek bilgi ve belgeler ile başka idâreden elde edilebilecek bilgi ve belgeler hakkında kurallara yer verilmektedir.

- İdarenin özen ve çabukluk yükümlülüğü, yetkisiz idareye yapılan başvurunun yetkili idâreye ulaştırılması yükümlülüğü düzenlenmektedir.

- Eksik veya düzensiz dosyaların düzeltilmesi taleplerinin yerine getirilmesi yükümlülüğü hakkında kurallara yer verilmektedir.

- İdâreler arasında bilgi ve belge paylaşımına ilişkin kurallar ve paylaşılmayacak bilgi ve belgeler konusu düzenlenmektedir.

- İdarenin faaliyetleri hakkında kişileri bilgilendirmesi hususunda kurallara yer verilmektedir.

- Kararlar alınırken çelişme usûlüne uyulması ve istisnalarına ilişkin kurallar, çelişme usulünün uygulanma yöntemleri düzenlenmektedir.

- Hataların düzeltilmesini isteme hakkı ve istisnaları düzenlenmektedir.

- Denetim hakkı ve istisnalarına ilişkin düzenlemeler yer akmaktadır.

- İdarenin karar alma sürecine kamunun katılımı (internet yoluyla açık katılım, komisyonların açık istişâresi, internet üzerinden yapılan diğer açık istişâreler) konusu düzenlenmektedir.

- İstîşârî nitelikteki idârî komisyonlar, bu komisyonların maksimum çalışma süresi (5 ay), komisyonların işleyişine ilişkin kurallara yer verilmektedir.

- Kamusal anketler (kamuoyu yoklaması), uygulama alanı ve konuları, yetkili merciler, anket yöntemleri, anket komiseri ve anket komisyonu üyelerinin belirlenmesi ve bunların giderleri, anketin tamamlanmasına ilişkin hükümlere yer verilmektedir.

- Ulusal güvenlik ve savunmanın korunmasına ilişkin özel düzenlemelere yer verilmektedir.

- Kamunun yerel kararlara iştiraki, yerel referandum, yerel istişâre gibi hususlar düzenlenmektedir.

3. İkinci Kitapta Yer Alan Konular

Kânûnun ikinci kitabının başlığı “idâre tarafından yapılan tek taraflı işlemler” (*les actes unilatéraux pris par l’administration*) şeklindedir. Bu kitapta özetle aşağıdaki konular düzenlenmektedir.

- Kesin veya kesin olmayan, bireysel veya düzenleyici nitelikteki işlemler, ne bireysel ne de düzenleyici nitelikte olan işlemlerin tümü bu kapsamda yer almaktadır.

- İdârî işlemlerin gerekçesi ve imzalanması ilk başlığı oluşturmaktadır.

- Gerçek ve tüzel kişiler, kendilerini ilgilendiren olumsuz işlemlerin gerekçeleri hakkında gecikmeksizin bilgilendirilme hakkına sahip oldukları hüküm altına alınmaktadır.

- Gerekçeli olması zorunlu olan işlemler sayılmaktadır (kamu özgürlüklerini kısıtlayan işlemler; polis tedbirlerini içeren işlemler, idârî yaptırımlar; verilen bir yetkiyi kısıtlayıcı nitelikteki işlemler; hak yaratıcı işlemin kaldırılması veya geri alınması işlemleri; zaman aşımı, dava hakkının düşmesi veya hak düşümü ileri süren işlemler; bir haktan yararlanma şartlarını taşıyan kişinin talebinin reddi işlemi; dava açmadan önce mevzuatta zorunlu tutulan başvurunun reddi işlemi...).

- İşlemin gerekçesinde bulunması gereken hususlar belirtilmektedir.

- İdârî işlemlerin, yetkili kişinin ad soyad ve imzasını taşıması gerektiği belirtilmektedir. Terör eylemlerinin önlenmesine ilişkin kararlarda, imza sahibinin isminin belirtilmeyebileceği öngörülmektedir. Hangi hallerde ıslak imzanın aranmayacağı (elektronik imzalar vs.) hüküm altına alınmaktadır.

- İdârî işlemlerin yürürlüğe girmesine ilişkin kurallara yer verilmektedir.

- Düzenleyici işlemlerin, aksi kararlaştırılmadıkça, yayın veya îlân tarihinin ertesi günü yürürlüğe gireceği belirtilmektedir. Hangi işlemlerin Resmî Gazete’de yayınlanacağı belirtilmektedir.

- Bireysel idârî işlemlerin, aksine bir düzenleme olmadıkça, tebliğ ile yürürlüğe gireceği belirtilmektedir.

- İşlemlerin Resmî Gazete’de yayınlanmasına ilişkin kurallara yer verilmektedir.

- Resmî Gazete’de yayınlanması gereken bireysel işlemler sayılmaktadır.

- Bakanlık işlemlerinin bakanlığı resmî bülteninde (elektronik ortamda) yayınlanması gerektiği belirtilmektedir.

- Mahallî idâreler ve kamu kurumları işlemlerinin yürürlüğe girişi ayrıca düzenlenmektedir.

- Zımnî işlemler hakkında düzenlemelere yer verilmektedir. İdarenin susmasının kabul anlamına geleceği, idarenin başvurudan itibaren iki ay içinde cevap vermemesi hâlinde talebin kabul edilmiş sayılacağı, bu tür işlemlerin listesinin Başbakanlık tarafından internet sitesinde yayınlanacağı belirtilmektedir.

- Zımnî kabul kuralının istisnalarına yer verilmektedir (bireysel nitelikteki bir işlemin kabul edilmemesi yönündeki talep; mevzuatta öngörülmeyen bir usûle ilişkin talep; sosyal güvenlik dışında mâlî konulara ilişkin talep; idâre ile memurları arasındaki ilişkilere yönelik talep...).

- Zımnî ret veya zımnî kabule ilişkin farklı sürelerle tâbi hususlar düzenlenmektedir. Âciliyet kesbeden bazı durumlarda zımnî ret ve kabul sürelerinin Conseil d’Etat tarafından belirleneceği belirtilmektedir.

- İdârî işlemlerin yürürlükten kalkmasına (idârî işlemlerin kaldırılması ve geri alınması) ilişkin kurallara yer verilmektedir.

4. Üçüncü Kitapta Yer Alan Konular

Üçüncü Kitap, “idarenin elindeki belgelere erişim ve kamusal bilgilerin yeniden kullanımı” (*l'accès aux documents administratifs et la réutilisation des informations publiques*) başlığını taşımaktadır. Bu kitapta özetle aşağıdaki konular düzenlenmektedir.

- Bu kitapta kişilerin “bilgi edinme hakkı” ve “bilgilere erişim özgürlüğü” garanti altına alınmaktadır.

- Târihi, muhafaza yeri, şekli ve dayanağı ne olursa olsun; devlet, mahallî idâreler, diğer kamu hukuku kişileri ve kamu hizmeti yüklenmiş özel hukuk kişileri tarafından bir kamu hizmeti çerçevesinde üretilen veya alınan tüm belgeler (dosyalar, raporlar, etütler, özetler, sözlü dâvâlar, istatistikler, yönergeler-tâlîmatlar, sirkülerler, bakanlık cevapları ve notları, tahminler, kaynak kodlar, kararlar, yazışmalar, görüşler) bu kitap açısından idârî belge niteliğindedir.

- Devletin ve mahallî idârelerin özel hukuk alanına ilişkin belgeleri de bu kapsamdadır.

- Elektronik formdaki belgeler de bu kitap kapsamındadır.

- Birinci başlık, idârî belgelere erişim hakkını düzenlemektedir. Alt başlık “idârî belgelerin iletişimi”ni ve iletişim hakkının kapsamını düzenlemektedir.

- Ancak tamamlanmış olan belgeler iletişim hakkının konusu olabilir.

- İdâre kötü niyetli, özellikle çok sayıda veya tekrarlayan yahut sistematik nitelikte olan talepleri cevaplamak zorunda değildir.

- İdâre, bireysel işlemin muhatabına işlemin gerekçelerini, kişisel verileri ihlâl etmemek kaydıyla, anlaşılır biçimde vermek zorundadır.

- İletişim hakkının kapsamına girmeyecek belgeler de belirtilmektedir (millî savunmaya, dış politikaya, devlet ve kamu güvenliğine ilişkin belgeler gibi...).

- İdârî belge niteliğinde olmayan belgeler (özel hayatın korunmasına ilişkin belgeler, tıbbî sır ve ticârî sır niteliğindeki belgeler, gizlilik gerektiren usûllere ilişkin belgeler, ekonomi ve finansa ilişkin belgeler, ticârî stratejiye ilişkin belgeler...) belirtilmektedir.

- Erişim hakkının kullanıldığı dilekçede bulunması gereken hususlar (başvuranın ismi, istenilen bilginin konusu, istenilen erişim süresi...) düzenlenmektedir.

- İletişim hakkının kullanım yöntemleri (belgeyi ücretsiz olarak yerinde inceleme, belgenin aslına zarar vermemek kaydıyla çoğaltılarak alınması, elektronik postayla gönderilmesi) düzenlenmektedir. Mevzuatın öngördüğü çoğaltma bedelinin, talep sahibinden tahsil edileceği hüküm altına alınmaktadır.

- Erişim hakkı dilekçesine cevap verilmemesinin zımnî ret niteliğinde olacağı belirtilmektedir.

- İdârî belgelerden hangilerinin yayınlanacağı (iletişim hakkının kullanılmasına ilişkin belgeler, veri tabanları, ekonomik, sosyal, sağlık ve çevreye ilişkin belgeler...) konusu düzenlenmiştir.

- Talimat ve sirkülerlerin yayınlanmasına ilişkin özel düzenlemelere yer verilmektedir.

- İkinci “başlık”, kamusal bilgilerin yeniden kullanımı ve yeniden kullanım hakkının kapsamı düzenlenmektedir. Bunun için de bir “lisans kurumu” (*etablissement d’une licence*) kurulması öngörülmektedir.

- Kamusal bilgilerin yeniden kullanımının kural olarak bedava olduğu, ancak mevzuatta belirtilen durumlarda ücret alınabileceği belirtilmektedir.

- Kânunda hangi bilgi ve belgelerin hangi idârî birim tarafından verileceğine ilişkin bir liste yer almaktadır.

- Kamusal bilgilerin yeniden kullanımının, istisnalar dışında, tekel oluşturacak şekilde olamayacağı hüküm altına alınmaktadır.

- Kamusal bilgilerin yeniden kullanımına ilişkin kurallara uymayanlar hakkında yaptırımlar öngörülmektedir.

- İdârî belgelere erişim hakkının kullanımından sorumlu personel konusu düzenlenmektedir. Hangi idârî birimlerde ne kadar sorumlu personel bulundurulacağı belirtilmektedir.

- Kânunda “idârî belgelere erişim komisyonu” oluşturulacağı ve bu komisyonun yapısı, işleyişi ve görev ve yetkileri, bağımsızlığı hususları düzenlenmektedir.

- İdârî belgelere erişim komisyonuna başvuru usulü ve şartları düzenlenmektedir.

- Milletvekilleri ve senatörlerden oluşan bir “düzenleyici üst kurul” (*la commission supérieure codification*) kurulması öngörülmektedir. Bu komisyonun oluşumu, görev ve yetkilerinin kararname ile düzenleneceği belirtilmektedir.

5. Dördüncü Kitapta Yer Alan Konular

Dördüncü kitap, “idârî ihtilafların çözümü” (*le règlement des différends avec l’administration*) başlığını taşımaktadır.

- İlk başlık “idârî başvurular” şeklindedir. İdârî başvuruların içeriği şöyle belirtilmektedir:

İdârî başvuru (*recours administratifs*); bir idârî karardan kaynaklanan ihtilafın çözümü için yapılan başvuruyu ifade etmektedir.

İyi niyetli başvuru (*recours gracieux*); tartışmalı bir kararın alınmasında idareye yöneltilen başvuruyu ifâde etmektedir.

Hiyerarşik başvuru (*recours hiérarchique*); tartışmalı bir kararı alan idârî otoriteye yapılan başvuruyu ifâde etmektedir.

Zorunlu ön idârî başvuru (*recours administratif préalable obligatoire*); idârî karara karşı dava açmak için zorunlu olan idârî başvuruyu ifâde etmektedir.

- Tüm idârî kararlar, dâvâ açma süresi içinde idârî başvuruya konu olabilir.
- İdâre, başvuruyu, hak yaratıcı nitelikte olan işlemin yapıldığı tarihe göre karara bağlar. Hak yaratıcı olmayan işlemlerde ise, karar tarihindeki duruma göre karara bağlar.
- Zorunlu ön idârî başvuruya ilişkin hükümler idâre ile ajanları arasındaki ilişkilere uygulanmaz.
- Zorunlu ön idârî başvuruya tabi işlemlerde bu zorunluluk, başvuru süresi işlemlerle birlikte kişiye tebliğ edilir.
- Diğer idârî başvurular, zorunlu idârî başvuru ve dâvâ süresine etki etmez.
- Aksine bir düzenleme bulunmuyorsa, idâre, zorunlu idârî başvuruyu, yapıldığı zamandaki duruma göre karara bağlar.
- İlk karârı alan idâre, hukûka aykırı işlemi re'sen geri alabilir. Başvuru sonucu alınan karar, ilk karârın yerini alır.
- İhtilafların çözümünde yargısal olmayan diğer yöntemler (uzlaşma, arabuluculuk) düzenlenmektedir.
- Yargısal yollara başvurmadan önce, idârî ihtilaflar için arabuluculuk ya da uzlaşma yöntemine başvurulabilir.
- Uzlaşma ve rücu için bakanlıklarda “bakanlık uzlaşma komisyonu” kurulması öngörülmektedir.
- Yargısal başvurular başlığı altında “tahkim” usulü ve yasakları düzenlenmektedir.

6. Beşinci Kitapta Yer Alan Konular

Kânûnun beşinci kitabı “deniz-aşırı idârelere ilişkin düzenlemeler” (*dispositions relatives à l'outre-mer*) başlığını taşımaktadır. Bu kitapta denizaşırı idâreler için özel hükümler sevkedilmektedir.

Guadeloupe, Guyane, Martinique, la Réunion et à Mayotte) için ayrı, Saint-Barthelemy için yarı, Saint-Martin için ayrı, Siant-Pierre-et-Miquelon için ayrı, Polynésie Française için (çok ayrıntılı) ayrı, Nouvelle-Calédonie için (çok ayrıntılı) ayrı, Les

Îles Walles et Futuna için (çok ayrıntılı) ayrı Les Terres Australes et Antarctiques Françaises için ayrı hükümler sevkedilmektedir.

III. FRANSIZ İDÂRÎ USÛL KÂNÛNUNDA İDÂRÎ İŞLEMİN GERİ ALINMASI VE KALDIRILMASINA İLİŞKİN HÜKÜMLER

Fransa’da 2015 tarihinde yürürlüğe giren “İdâre ve Kamu Arasındaki İlişkiler Kânunu’nun “idare tarafından yapılan tek taraflı işlemler” (*les actes unilatéraux pris par l’administration*) başlığını taşıyan “ikinci kitap”ın (*livre*) “dördüncü başlık”ı (*titre*) “idârî işlemlerin yürürlükten çıkması” (*la sortie de vigueur des actes administratifs*) başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında yer alan L.240-1 ilâ L.243-4. maddeleri arasında idârî işlemlerin kaldırılması ve geri alınması konuları düzenlenmektedir.

Ara değerlendirme: Kânunda idârî işlemin kaldırılması ve geri alınması aynı kurallara tâbi tutulmaktadır. Kapsam, yetki, süre gibi hususlar bakımından aralarında herhangi bir fark gözetmeden aynı kuralların geçerli olacağı öngörülmektedir. Bizim hukukumuzda kaldırma ve geri alma ayrı ele alınmakta ve aralarında bâzı farklar bulunmaktadır.

1. Tanımlar, Kapsam ve Genel Kurallar

Kânûnun bu kısmının ilk iki maddesinde (L.240-1, L.240-2) “kaldırma” ve “geri alma” tanımlarına ve bu düzenlemelerin kapsamına, sonraki iki maddede (L.241-1, L.241-2) ise genel kurallara yer verilmektedir.

(1) Kaldırma (*abrogation*); idârî işlemin gelecek için hukûken ortadan kaldırılması demektir.

(2) Geri alma (*retrait*); idârî işlemin geçmiş için olduğu gibi gelecek için de hukûken ortadan kaldırılması demektir.

Kânûnun L.240-2. maddesine göre, idârî işlemin kaldırılması ve geri alınmasına ilişkin hükümler, kânunun L.103-3.maddesinin 1. fıkrasında belirtilen kurum ve kuruluşların işlemleri için uygulanacaktır. Burada sayılan kurum ve kuruluşlar; devlet idâresi, mahallî idâreler, idârî kamu kurumları, kamu hizmeti yürütmeyi üstlenmiş kamu hukûku ve özel hukuk kişileri, sosyal güvenlik kuruluşlarıdır.

Kânûnun L.240-2. maddesine göre idârî işlemin kaldırılması ve geri alınmasına ilişkin hükümler, yukarıda sayılanlar yanında, kamu hizmeti görme görevi üstlenen endüstriyel ve ticârî kurum ve kişilerin işlemleri bakımından da geçerli olacaktır.

Bu kısmın “genel kurallar” (*règles générales*) başlığını taşıyan “1.bölüm/fasıl” (*chapitre*) altında (L.241-1, L.241-2) şu genel kurallara yer verilmektedir.

-İdârî işlemin kaldırılması ve geri alınmasına ilişkin hükümler, Avrupa Birliği hukuku, özel kanûnî düzenlemeler saklı kalmak kaydıyla, idârenin tüm tek taraflı işlemlerine uygulanır.

-Bu başlık altında yer alan hükümlere bağlı kalmaksızın, hîle ile elde edilmiş tek taraflı idârî işlemler her zaman kaldırılabilir veya geri alınabilir.

Ara değerlendirme: Hukûkumuzda, herhangi bir süre sınırlamasına tâbi olmaksızın her zaman geri alınabilecek işlemler, “yokluk” veya “açık hata” ile mâlûl olan yâhut ilgilinin hilesi ile oluşan işlemler olarak kabul edilmektedir. Oysa Fransız idârî usûl kânununda sadece “hîle ile elde edilmiş işlem” bu kapsamda değerlendirilmektedir.

2. Hak Doğurucu İşlemlerin Geri Alınması ve Kaldırılmasında Süre

Kânûnun “hak doğurucu kararlar” (*les décisions créatrices de droits*) başlıklı “2. bölüm/fasıl” (*chapitre*) içinde (L.242-1, L.242-5) hak doğurucu işlemlerin kaldırılması ve geri alınmasına ilişkin kurallara yer verilmektedir. Bu kuralları ana hatlarıyla şöylebilir.

(1) İdâre, hak doğurucu bir kararı res’en veya üçüncü bir kişinin talebi üzerine geri alamaz ve kaldıramaz.

(2) Şayet hak doğurucu karar hukûka aykırı ise, bu kararın alındığı tarihten îtibâren dört ay içinde geri alınabilir veya kaldırılabilir.

(3) Hak doğurucu olup belli bir şarta bağlı işlemler, söz konusu şart ilgilisi tarafından yerine getirilmiyorsa, yukarıdaki süre şartına bağlı olmaksızın her zaman kaldırılabilir.

(4) Mâlî bir imkân (*subvention*) bahşeden işlem, ilgili işlemin yapıldığı andaki şartları yerine getirmiyorsa, yukarıdaki süre şartına bağlı olmaksızın, her zaman geri alınabilir.

Ara değerlendirme: Fransız Danıştay’ı hak doğurucu hukuka aykırı işlemin geri alınması (kaldırılması) bakımından 1922 yılına kadar herhangi bir süre öngörmemekteydi. 1922 tarihli *Dame Cachet* kararıyla, idârî işlemlerin ancak dâvâ açma süresi içinde geri alınabileceğine içtihat etmiştir⁴⁴. Bu içtihat 2001 yılına kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak Fransız Danıştay 2001 tarihli *Ternon* kararı ile, yaklaşık 80 yıllık önceki içtihadından vazgeçerek, hukûka aykırı idârî işlemin, yapıldığı târihten itibaren dört ay içinde geri alınabileceğine içtihat etmiştir⁴⁵. Bu içtihatla idâre, hak

⁴⁴ Conseil d’Etat, *Dame Cachet*, 3 novembre 1922, No.74010: “...Considérant que, d’une manière générale, s’il appartient aux ministres, lorsqu’une décision administrative ayant créé des droits est entachée d’une illégalité de nature à en entraîner l’annulation par la voie contentieuse, de prononcer eux-mêmes d’office cette annulation, ils ne peuvent le faire que tant que les délais du recours contentieux ne sont pas expirés...”.

⁴⁵ Conseil d’Etat Ass., 26 octobre 2001, *Ternon*, <https://www.conseil-etat.fr/decisions-de-justice/jurisprudence/les-grandes-decisions-du-conseil-d-etat/conseil-d-etat-26-octobre-2001-m.-ternon>

doğurucu hukûka aykırı işlemini, dâvâ süresinden daha fazla bir süre olan dört ay içinde geri alabilme imkânına kavuşmuştur. 2015 tarihli kânun yapılırken Conseil d'Etat'nın bu içtihadı esas alınarak, hukûka aykırı hak doğurucu işlemin geri alınması ve kaldırılmasında süre dört ay olarak belirlenmiştir⁴⁶.

Türk hukukunda da durum Fransız hukukundaki 2001 tarihi öncesindeki duruma paraleldir. Yokluk, açık hatâ ve ilgilinin hîleli davranışı sonucu oluşan işlemlerin her zaman geri alınabileceği⁴⁷; hak doğurucu hukûka aykırı işlemlerin ise dâvâ açma süresi içinde geri alınabileceği 1973 târihli içtihadı birleştirme karar⁴⁸ ve Danıştay'ın 1973 tarihli içtihadı birleştirme kararıyla⁴⁹ kabul edilmiştir. Ancak bu kararlarda konu "hatalı ödemelerin geri alınması ve hatalı intibaklar" bağlamında ele alınmıştır. Nitekim Danıştay'ın 1999 târihli bir kararında, dâvâ konusu işlem, hatalı ödemenin geri alınması değil atama işlemi olduğundan bahisle, söz konusu içtihadı birleştirme kararlarının kapsamına girmeyeceği belirtilmiştir⁵⁰.

Ancak Danıştay'ın 1987 târihli içtihadı birleştirme kararında konunun daha geniş şekilde ele alındığı, tüm hukûka aykırı işlemlerin dava açma süresi içinde geri alınabileceği yönünde karar verilmiştir⁵¹. Hukûka aykırı (olağan hukûka aykırılık) işlemlerin, dâvâ açma süresi içinde alınması gerektiği yönünde başkaca kararlar da bulunmaktadır⁵².

Danıştay'ın farklı kararları da bulunmaktadır. "idârî istikrarı bozmayacak bir süre" veya "mâkul süre" içinde işlemin geri alınabileceği ve bu sürenin olayların nitelik ve özelliklerine göre idârî yargı yerince belirleneceğinden bahisle, işlemin yapılmasından itibaren sekiz ay sonra⁵³, yine bir buçuk yıl sonra geri alınması mâkul

⁴⁶ Waline Jean, *Droit Administratif* (26. édition, Paris 2016) 465.

⁴⁷ Turgut Tan, 'Danıştay'ımızın İki İçtihadı Birleştirme Kararı Üzerine' (1073) 5(4) AİD 47, 47; Duran (n 41) 423; Metin Günday, *İdare Hukuku* (İmaj Yayınevi 1998) 135; Onar (n 37) 551.

⁴⁸ Yargıtay İBK, E.72/6, K.73/2, T.27.1.1973, RG.4.4.1973-14497.

⁴⁹ Danıştay İBK, E.1968/8, K.1973/17, T.22.12.1973, RG.14.6.1973-14915.

⁵⁰ Danıştay 5. Dâiresi, E.98/4622, K.99/1685, T.24.5.1999 (Yayınlanmamıştır): "...Görüldüğü üzere, söz konusu içtihatları birleştirme kurulu kararı, hüküm fıkrası itibarıyla idârenin hatalı işlemlere dayanarak ödediği meblağın istirdadına ilişkindir...Dâvâ konusu işlem istirdada ilişkin olmayıp...atama işleminin geri alınması ile ilgili bulunduğundan...".

⁵¹ Danıştay İBK, E.87/1,2,4, K.87/2, T.6.7.1987, RG.19.3.1988-19559: "...Her ne kadar yanlış idârî işlemlerden dolayı kişi yararına hak veya korunması gereken yerleşmiş (müesses) bir durum doğmuş ise **idârî işlemlerin ancak iptal dâvâsı süresi içinde geri alınabileceği**; bu sürenin geçmiş olması hâlinde idâre için de işlemin kesinleşmiş olacağı yabancı ve yerli doktrin ve içtihatlarda kabul edilmekte ise de, bu kural iyi niyetli kişiler için geçerli olup, yokluk ve mutlak butlan halleri ile kişinin gerçek dışı beyan ve hilesinin yanlış işlem tesisine neden olduğu hallerde idâre, yanlış işlemini böyle bir süre şartına bağlı olmaksızın geriye doğru yürür şekilde geri alabilir...".

⁵² Sivas İdare Mah., E.97/558, K.98/200, T.26.5.1998 (Yayınlanmamıştır): "...Her ne kadar anılan kararın konusu terfi ve intibaktan doğan ödemelerin geri alınmasına ilişkin ise de, bu karar ile idârî işlemlerin geri alınmasında uyulması gereken temel ilkeler ortaya konulmuş bulunduğundan bu kararın tüm hatalı işlemlerin geriye alınmasında uygulanması gerekir. Belirtilen hukûkî duruma göre dâvâcının atanmasına ilişkin işlemin...yasal dâvâ süresi olan 60 gün içinde geri alınması gerekir...".

⁵³ Danıştay 8. Dâiresi, E.1998/4622, K.1999/1685, T.24.5.1999 (Yayınlanmamıştır): "...Atanmasına ilişkin işlemin...yaklaşık 8 ay gibi kısa bir süre sonra...geri alınmasının istikrar ilkesiyle çatıştığını kabul etmek olanaklı değildir".

bulunmuştur⁵⁴. Buna mukâbil işlemin yapılmasından îtibâren 11 yıl geçmesini⁵⁵, 1 yılın geçmesini⁵⁶ mâkul süreyi aştığına, işlemin geri alınmasının idârî istikrar ve idâreye güven ilkesine aykırı olduğuna karar verilmiştir.

Danıştay 13. Dâiresince verilen 2021 tarihli iki karar⁵⁷ bu konu bakımından bahsedilmeye değer niteliktedir. Bu iki kararda idârî işlemin geri alınması, Fransız hukûkündaki içtihat ve kanûnî seyir yanında Türkiye’deki içtihadın gelişimi ve öğretinin yaklaşımı (öğretiye atıflar yapılarak) çok detaylı olarak tartışılmaktadır. Ancak idârî işlemin hangi süre içinde alınması gerektiğine ilişkin açık bir tespit yapılmamaktadır.

3. İlgilinin Talebiyle Geri Alma veya Kaldırma

Kânûnun L.242-3. maddesine göre idâre, işlem lehine olan kişinin talep etmesi halinde, hak doğurucu ve hukûka aykırı işlemi, işlemin tesisini izleyen dört (4) ay içinde, duruma göre kaldırmak ya da geri almak zorundadır.

Kânûnun L.242-4. maddesine göre idâre, işlem lehine olan kişinin talep etmesi halinde, hukûka uygun ve hak doğurucu işlemi, kaldırılması ya da geri alınması üçüncü kişilerin haklarına zarar vermemesi ve bu işlemin yerine ilgili kişi açısından daha avantajlı bir işlem tesis edilmesi şartıyla, herhangi bir süre sınırı olmaksızın duruma göre kaldırabilir ya da geri alabilir.

4. Zorunlu Ön İdârî İtiraz Kapsamında Kaldırma veya Geri Alma

Kânûnun L.242-5. maddesine göre, hak doğurucu bir işleme karşı yargı yoluna gidilmesinden önce idari başvurunun zorunlu olduğu hallerde, ilgili kişi tarafından böyle bir başvuru yapıldığında, zorunlu başvuruya cevap verme süresi içinde duruma göre, işlemin kaldırılması ya da geri alınması mümkündür.

5. Düzenleyici İşlemler İle Hak Doğurucu Olmayan Bireysel İşlemlerin Kaldırılması

Kânûnun L.243-1. maddesine göre, düzenleyici işlemler ile hak doğurucu olmayan bireysel işlemler, L.221-6. maddede öngörülen koşullara uyan geçiş düzenlemeleri yapılmak şartıyla, her zaman ve her türlü gerekçeyle duruma göre değiştirilebilir veya da kaldırılabilir.

⁵⁴ Danıştay 8. Dâiresi, E.1989/501, K.1991/1685, T.4.3.1991, DD.82-83, s.692: “(İdare işlemi her zaman geri alabilir. Ancak işlemi geri alan idârenin bunu mâkul sürede yapması hukuk gereğidir...aradan bir buçuk yıl kadar bir süre geçmişse de, bu sürenin Osmanlı döneminden gelen bir vakfın üniversite kurması gibi büyük ve târihi bir olayda işlemi geri alınması için mâkul bir süre bulunduğu kabulü gerekir... ”.

⁵⁵ Danıştay İDDGK, E.1986/3, K.1986/9, T.7.2.1986, DD.64-65, s.121.

⁵⁶ Danıştay 8. Dâiresi, E.1993/2193, K.1993/4343, T.22.12.1993, DD.90, s.879: “İdârî işlemlerin hukûka aykırı bulunmaları hâlinde geri alınmaları mümkün ise de geri alma işleminin mâkul bir süre içinde, hak ve nesafet kurallarını zedelemeyecek şekilde yapılması gereklidir... ”.

⁵⁷ Danıştay 13. Dâiresi, E.2021/1250, K.2022/2738, T.21.06.20221; Danıştay 13. Dâiresi, E.2021/1251, K.2022/2739, T.21.06.2021.

Söz konusu L.221-6.maddeki geçiş hükümleri şu şekildedir:

(1) İşlemin yürürlüğe girmesi için farklı bir târih öngörülmesi.

(2) Mevcut şartlar yerine, yeni düzenlemelerin uygulanma şartlarının öngörülmesi.

(3) Yeni ve eski düzenlemeler arasında geçiş sürecine ilişkin özel kurallar belirlenmesi.

Ara değerlendirme: Burada düzenleyici işlemler ile hak doğrucu olmayan bireysel işlemler aynı kurallara tâbi tutulmaktadır. Bu iki işlem türü, zaman sınırlaması olmaksızın ve herhangi bir gerekçeyle duruma göre geri alınabilir veya kaldırılabilir. Ancak geçiş hükümleri sevk etmek şartı getirilmektedir.

Kânûnun L.243-2. maddesine göre idâre, hukûka aykırı olan veya konusuz kalmış bir düzenleyici işlemi, bu durum ister işlemin tesis edildiği tarihten itibaren mevcut olsun ister daha sonra ortaya çıkan hukûkî ya da fiilî nedenlerden kaynaklansın, bu arada hukuka aykırılığı sona erdiren bir gelişme olmadıkça, açıkça kaldırmakla yükümlüdür.

Yine aynı maddeye göre idâre, tesis edildiği târihten sonra ortaya çıkan hukûkî ya da fiilî gelişmeler nedeniyle hukûka aykırı hale gelen ya da konusuz kalan hak doğrucu olmayan ve düzenleyici olmayan bir işlemi, bu arada hukuka aykırılığı sona erdiren bir gelişme olmadıkça, açıkça kaldırmakla yükümlüdür.

6. Düzenleyici İşlemler İle Hak Doğrucu Olmayan Bireysel İşlemlerin Geri Alınması

Kânûnun L.243-3. maddesine göre idâre, hukûka aykırı ve hak doğrucu olmayan düzenleyici veya düzenleyici olmayan bir işlemi, işlemin yapıldığı târihten itibaren dört ay içinde geri almadıkça, artık geri alamaz.

Kânûnun L.243-3. maddesine göre, L.243-3 maddesine istisna olarak, idâre tarafından uygulanan bir yaptırım tedbiri her zaman geri alınabilir.

SONUÇ YERİNE

Gelişmiş ülkelerin çoğunda, idârenin hukûka uygun davranmasını sağlamak, kişilerin hak kayıplarına uğramasının önüne geçmek amacıyla idârî usûl kanunları yapılmıştır. İdâre hukûkumuzun etkileşim içinde olduğu Fransız hukûkunda 2015 târihli idârî usûl kânûnu yapılmıştır. Bu kanunda, idârî işlemler yapılırken uyulması gereken genel kurallar ve bilgi edinme hakkına ilişkin temel esaslar yer almaktadır. Ülkemizde öğretilerde tartışılan ve yargı yerlerinin de farklı kararlar verdiği idârî işlemlerin geri alınması ve kaldırılmasına ilişkin kurallar, kanûnî bir dayanağa kavuşturulmuştur.

Ülkemizde de kapsamlı bir idârî usûl kânûnunun yapılması elzemdir. Idârî usûlün bir ayağı olan bilgi edinme hakkı kanunla düzenlenmesine rağmen, diğer ayağı olan idârî işlemlerin yapılmasında uyulması gereken temel kurallara ilişkin henüz bir kanun yapılmış değildir. Hukuk devletinin gerçekleşmesi için idârî usûl kânununa ihtiyaç vardır.

Bu çalışma ile belki konunun yeniden bilim câmiasının, Hükûmetin ve Meclisin gündemine gelmesine katkı sağlamış oluruz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

BİBLİYOGRAFYA/BIBLIOGRAPHY

- Akıllıoğlu T, “Yönetmelik İşlemlerinde Gerekçe İlkesi” (1982) 15(2) AİD 7-19.
- Akyılmaz B, *İdarî Usûl İlkeleri Işığında İdarî İşlemin Yapılış Usûlü* (Yetkin Yayınevi 2000).
- Akyılmaz B, Sezginer M ve Kaya C, *Türk İdare Hukuku* (11. Baskı, Savaş Yayınevi 2019).
- Akyılmaz B, ‘Yeni Bir İdari Usul Kanunu Örneği: İspanya Kamu İdarelerinin Hukuki Rejimi ve Genel İdarî Usul Hakkında Kanun’, *İdari Usul Kanunu Hazırlığı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, (Başbakanlık Basımevi 1998) 35-54.
- Azrak A. Ü, ‘Umumi İdarî Usûlün Teorik Esasları ve Çeşitli Hukuk Sistemlerinde Gelişimi’ (1964) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Çağlayan R, *İdare Hukûku Dersleri* (10.Baskı, Adalet Yayınevi 2022).
- Duran L, *İdare Hukuku Ders Notları* (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1982).
- Gözübüyük A. Ş ve Tan T, *İdare Hukuku C.I Genel Esaslar* (2.Baskı, Turhan Kitabevi 2001).
- İdarî Usûl Kânûnu Hazırlığı Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler, 17-18 Ocak 1998 Ankara, Başbakanlık 1998.
- Kaboğlu İ, ‘Avrupa Topluluğu Adâlet Dîvanı Jürisprudansı ve İdarî Kararların Gerekçeli Olma Zorunluluğu’, *I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi Birinci Kitap-İdarî Yargı* (Danıştay Yayınları 1990) 265-278.
- Kaya C, ‘İngiliz İdare Hukukunda Gerekçe Belirtme Yükümlülüğü İlkesi’ in A. Şeref Gözübüyük’e Armağan (Turhan Kitabevi 2005) 215-244.
- Kaya C, *İdare Hukukunda Bilgi Edinme Hakkı* (Seçkin Yayınevi 2005).
- Oğurlu Y, ‘İdarî Usul Kanunu Neden Acil ve Zorunludur?’ (2005) IX(1-2) AÜEHFD 73-88.
- Oğurlu Yücel, ‘İdarî Usul Kanunu Neden Acil ve Zorunludur?’ (2005) IX(1-2) AÜEHFD 73, 73-88.
- Onar S. S, *İdare Hukukunun Umumi Esasları C.I* (3. Bası, İsmail Akgün Matbaası 1966).
- Özay İ. H, *Günışığında Yönetim* (Alfa Yayınevi 2002).
- Sezginer M, (1998) 6(1-2) SÜHFD (Süleyman Arslan’a Armağan) 299-343
- Tan T, ‘Danıştay’ımızın İki İçtihadı Birleştirme Kararı Üzerine’ (1073) 5(4) AİD 47-58.
- Tan T, *İdari İşlemin Geri Alınması* (Sevinç Matbaası 1970).
- Tolon K. D, ‘İptal ve Tam Yargı Davalarında Kazanılmış Hak’, *İdare Hukuku ve İdari Yargı ile İlgili İncelemeler III* (Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları 1986)
- Tarhanlı İ, ‘Amerikan İdarî Usul Kanunu’ (1985) 6(1-3) *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* (Vakur Versan’a Armağan) 225-264.
- Waline J, *Droit Administratif* (26. édition, Paris 2016).

